

Patrycja Kokot-Ściepiń

Politechnika Częstochowska
e-mail: patrycjakokot@wp.pl

**FINANSOWE ASPEKTY
ZARZĄDZANIA PROCESAMI INNOWACYJNYMI
W MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTWACH**

**FINANCIAL ASPECTS OF MANAGING INNOVATIVE
PROCESSES IN SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES**

DOI: 10.15611/pn.2018.533.13

JEL Classification: G32, O31

Streszczenie: Nieustanne zmiany otoczenia i rosnąca konkurencja na rynku zmuszają przedsiębiorstwa do ciągłego rozwoju, którego istotnym czynnikiem, bez względu na rozmiar prowadzonej działalności, są innowacje. Niemniej węższy zakres działania, niewystarczające własne zasoby finansowe oraz problemy z pozyskaniem środków ze źródeł zewnętrznych przekładają się na poziom aktywności innowacyjnej małych i średnich przedsiębiorstw. Realizacja procesów innowacyjnych wymaga bowiem znacznych nakładów kapitałowych, z reguły przewyższających możliwości finansowe przedsiębiorstw, a towarzyszące im wysokie ryzyko inwestycyjne utrudnia dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania, szczególnie dla podmiotów sektora MSP. Celem artykułu jest ocena działalności innowacyjnej małych i średnich przedsiębiorstw w latach 2010-2016 ze szczególnym uwzględnieniem źródeł finansowania innowacji realizowanych przez podmioty sektora MSP w przyjętym okresie badawczym.

Słowa kluczowe: małe i średnie przedsiębiorstwa, proces innowacyjny, źródła finansowania innowacji.

Summary: Constant changes in the surrounding world and growing competition on the market force enterprises to continuous development, an important factor of which, regardless of the size of their operations, is innovation. Nevertheless, a narrower scope of activity, insufficient own financial sources and difficulties in obtaining funds from external sources make up for the level of innovative activity of small and medium enterprises. The implementation of innovative processes requires significant capital outlays that usually exceed the financial capabilities of enterprises, and the accompanying high investment risk hinders access to external sources of financing, especially for entities in the SME sector. The aim of the article is to assess the innovative activity of small and medium-sized enterprises in the years 2010-2016, with particular emphasis on sources of financing innovation implemented by entities of the SME sector in the research period.

Keywords: small and medium enterprises, innovative process, sources of innovation financing.

1. Wstęp

Małe i średnie przedsiębiorstwa odgrywają istotną rolę w funkcjonowaniu gospodarki danego kraju w związku z dominacją ilościową wśród jednostek gospodarczych, wielkością zatrudnienia oraz wysokim udziałem w tworzeniu PKB. Są to podmioty dostosowujące się stosunkowo szybko do zachodzących w ich otoczeniu zmian, cechujące się dużą mobilnością i elastycznością działania, niemniej jednak ze względu na duże rozdrobnienie nie mają znacznego wpływu na warunki gospodarowania.

Współcześnie funkcjonujące przedsiębiorstwa, aby utrzymać się na rynku i wzmacniać swoją pozycję, muszą się charakteryzować wysoką innowacyjnością, czyli umiejętnością wykorzystywania będących w dyspozycji zasobów, dzięki którym możliwe jest osiągnięcie przewagi konkurencyjnej. W małych i średnich przedsiębiorstwach wzrasta świadomość faktu, że nowoczesne rozwiązania pozwalają na poprawę pozycji rynkowej. Mimo licznych czynników ograniczających wdrażanie innowacji w jednostkach sektora MSP ich realizacja jest konieczna, bowiem pozwala na dalszy rozwój przedsiębiorstwa oraz lepsze i szybsze dostosowanie do zmian nieustannie zachodzących w ich otoczeniu. Celem artykułu jest przybliżenie istoty procesu innowacyjnego oraz analiza, w oparciu o dane GUS, nakładów na innowacje małych i średnich przedsiębiorstw w latach 2010-2016. Mając natomiast na względzie ograniczone możliwości finansowe małych i średnich przedsiębiorstw poddano ocenie źródła finansowania innowacji realizowanych w przemysłowych i usługowych jednostkach sektora MSP.

2. Proces innowacyjny i jego finansowanie

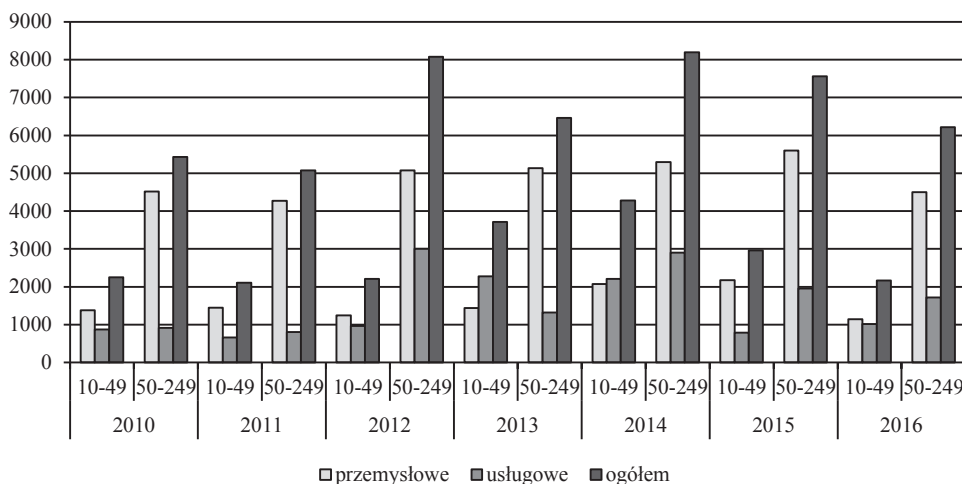
Innowacja jest wynikiem procesu innowacyjnego, który postrzegany jest jako całościowy kształt działań ukierunkowanych na wprowadzenie innowacji w praktyce, obejmujący etapy od przygotowania pomysłu rozwiązania sytuacji problemowej, poprzez dostosowanie jej do stanu faktycznego, aż do zastosowania w przedsiębiorstwie, łącznie z jej upowszechnieniem [Targalski (red.) 2014]. Istotne dla skutecznego przebiegu procesu innowacyjnych jest efektywne zarządzanie innowacjami. Szczególnego znaczenia nabierają tu konkretne funkcje zarządzania, tj. planowanie, organizowanie, motywowanie i kontrolowanie [Griffin 2007]. W procesie planowania innowacji, którego podstawą jest podejmowanie decyzji, formułuje się cele i sposoby ich osiągnięcia. Organizowanie wdrażania innowacji oznacza pozyskanie niezbędnych zasobów, wybór kierowników procesu wdrożeniowego, zapewnienie koordynacji na różnych szczeblach zarządzania, określenie systemu przepływu informacji, opracowanie kompleksowego planu działania, a także przygotowanie uczestników procesu innowacyjnego na zmiany. Motywowanie z kolei ma na celu zachęcanie pracowników do zachowania w sposób sprzyjający realizacji innowacji, natomiast kontrola ma przede wszystkim umożliwić wykrycie wszelkich nieprawidłowości powstałych podczas ich wdrażania.

Środki finansowe na działalność innowacyjną można pozyskiwać z różnorodnych źródeł, co oznacza konieczność posługiwania się określonymi instrumentami, by ich wybór był najbardziej racjonalny. Odpowiednie kształtowanie struktury kapitałowej, możliwe poprzez wykorzystanie różnorodnych źródeł finansowania, pozwala zmniejszyć średnioważony koszt kapitału oraz obniżyć poziom ryzyka. Możliwości finansowe przedsiębiorstwa zależą jednak od zakresu prowadzonej działalności, formy własności, sytuacji w otoczeniu zewnętrznym, ale przede wszystkim od wdrażanej innowacji. Finansowe potrzeby przedsiębiorstw realizujących innowacje ulegają także zmianom, które wynikają między innymi z okresu funkcjonowania przedsiębiorstwa, kosztów dotyczących rozwoju nowego produktu bądź fazy procesu innowacyjnego, którego finansowanie dotyczy. We wczesnej fazie rozwoju, w związku ze stosunkowo małą wartością inwestycji obciążonej jednak wysokim ryzykiem oraz często niewielkim doświadczeniem przedsiębiorcy, wykorzystywane są środki własne, powiększone w razie konieczności o pożyczki od krewnych i znajomych. Banki, zachowujące zazwyczaj dużą ostrożność podczas finansowania ryzykownych projektów innowacyjnych realizowanych przez przedsiębiorstwa sektora MSP, z reguły udzielają kredytów dopiero na etapie ich istotnego zaawansowania. Kiedy kredyty są osiągalne, ale ich kwoty niewystarczające, przedsiębiorcy mogą skorzystać także z funduszy *venture capital*. Ponadto na różnych etapach realizacji procesu innowacyjnego możliwy jest dostęp do wszelkich środków publicznych pochodzących z budżetu krajowego oraz unijnego, ukierunkowanych przede wszystkim na wspieranie procesów innowacyjnych małych i średnich przedsiębiorstw [Głodek, Gołębiowski 2006].

3. Ocena aktywności innowacyjnej małych i średnich przedsiębiorstw w latach 2010-2016

W latach 2010-2016 nakłady na innowacje w przedsiębiorstwach sektora MSP kształtowały się naprzemiennie, przy czym najniższą ich wartość w podmiotach zarówno małych, jak i średnich odnotowano w roku 2011 (odpowiednio 2105,8 mln zł i 5078 mln zł), natomiast najwyższą w 2014, w którym przedsiębiorstwa zatrudniające od 10 do 49 osób, na skutek corocznego wzrostu nakładów, począwszy od roku 2012, przeznaczyły na innowacje 4281,9 mln zł, a średnie – 8192,2 mln zł, czyli prawie dwukrotnie więcej. Niemniej jednak w roku 2015 nastąpiło odwrócenie trendu, który utrzymał się do końca analizowanego okresu, i ostatecznie nakłady małych przedsiębiorstw wyniosły 2164 mln zł, a w średnich – 6221 mln zł. W jednostkach zatrudniających od 50 do 249 osób poziom aktywności innowacyjnej był zdecydowanie większy w przedsiębiorstwach przemysłowych niż usługowych, w których nakłady stanowiły od 63% w roku 2012 do 84% w roku wcześniejszym. Z kolei w małych podmiotach gospodarczych również znacznie częściej nakłady na inno-

wacje w przedsiębiorstwach przemysłowych przewyższały nakłady w podmiotach sektora usług, jednak w latach 2013 i 2014 sytuacja kształtowała się odmiennie: większą aktywnością innowacyjną odznaczały się przedsiębiorstwa usługowe, które w roku 2013 przeznaczyły na innowacje 840 mln zł więcej niż przedsiębiorstwa przemysłowe, a ich udział w łącznej kwocie nakładów małych jednostek gospodarczych wynosił aż 61%. Należy przy tym podkreślić, że inwestycje w innowacje rosły stosunkowo szybko w przedsiębiorstwach, które je podejmują, niemniej w dalszym ciągu niewiele podmiotów sektora MSP inicjuje takie działania.

Rys. 1. Poziom nakładów na innowacje w małych i średnich przedsiębiorstwach

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Małe przedsiębiorstwa, odczuwając skutki kryzysu finansowego, w roku 2011 przeznaczyły na innowacje ponad 6% mniej środków finansowych niż w roku wcześniejszym, przy czym spadek ten związany był przede wszystkim z ograniczeniem aktywności w sferze innowacji w podmiotach sektora usług, których nakłady w roku 2011 w stosunku do roku 2010 zmalały o 208 mln zł, czyli aż o 24%. Natomiast w roku 2012 to przedsiębiorstwa przemysłowe zmniejszyły o 14% poziom wydatków na innowacje, jednak w wyniku 46-procentowego zwiększenia nakładów na innowacje w podmiotach sektora usług, które w działalności innowacyjnej upatrywały możliwość przetrwania, a także utrzymania czy nawet wzmocnienia swojej pozycji rynkowej, łączne nakłady w małych jednostkach wzrosły o prawie 5%. W roku kolejnym, na skutek stabilizacji gospodarczej, zarówno w małych przedsiębiorstwach przemysłowych, jak i usługowych zwiększył się zakres działalności innowacyjnej. Trend rosnący w pierwszej grupie podmiotów utrzymał się do roku 2015, natomiast w jednostkach sektora usług, po spadku nakładów na innowacje w latach 2014-2015, powrócił dopiero w roku 2016. Z kolei w średnich podmiotach

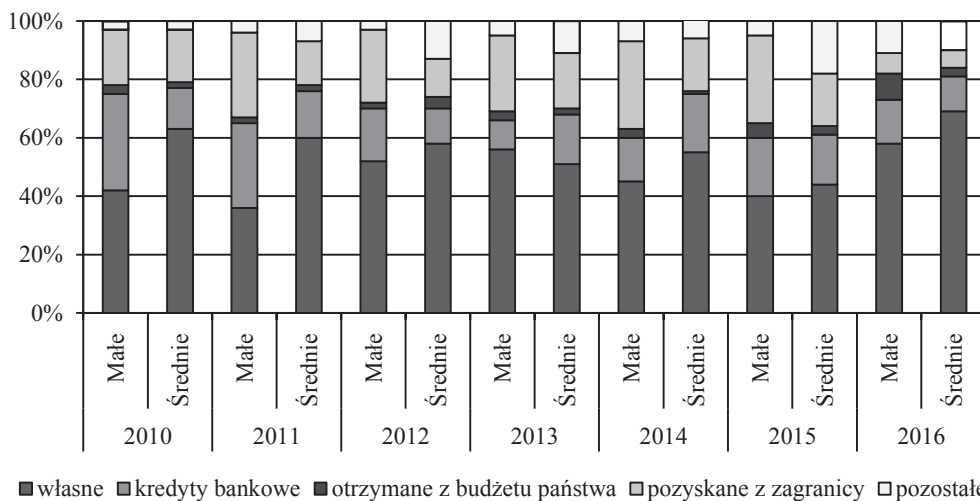
zwiększenie łącznych nakładów na innowacje widoczne było tylko w roku 2012 i 2014, natomiast w pozostałych latach poziom środków finansowych na innowacje był mniejszy w porównaniu z rokiem wcześniejszym. Od roku 2012 do roku 2015 łącznie średnie przedsiębiorstwa przemysłowe zwiększały systematycznie nakłady na innowacje, niemniej jednak bardzo duży spadek (o ponad 56%) aktywności innowacyjnej w podmiotach sektora usług zatrudniających od 50 do 249 osób w roku 2013 oraz istotny, bo o 33% w 2015, przełożył się bezpośrednio na zmniejszenie nakładów na innowacje w ogóle średnich jednostek gospodarczych. W ostatnim analizowanym roku zarówno przedsiębiorstwa przemysłowe, jak i usługowe zmniejszyły zakres działalności innowacyjnej, w wyniku czego nakłady na innowacje w średnich podmiotach gospodarczych zmalowały o 18%, z 7561,3 mln zł w 2015 do 6221 mln zł w roku 2016. Pamiętając, że niewielkie lub diametralne zmiany w ofercie i pozycji rynkowej danej jednostki gospodarczej mogą pojawić się nawet przypadkiem, należy stwierdzić, że nieustanne ich dostarczanie wymaga już systemu rozwoju nowych produktów oraz usług, który właściwie przygotowuje fundament dla innowacyjności. Jedynie systemy i procesy wewnętrzne ukierunkowane na innowacje, wsparte odpowiednią kulturą organizacyjną, tworzą trwałą innowacyjność.

4. Analiza źródeł finansowania innowacji w przedsiębiorstwach sektora MSP

Małe i średnie podmioty gospodarcze, zarówno sektora przemysłu, jak i usług, działalność innowacyjną finansują w głównej mierze z własnych środków finansowych, co niestety przekłada się na zakres ich aktywności innowacyjnej. Wśród wielu przedsiębiorców panuje bowiem przekonanie, że pozyskanie funduszy z zewnątrz na realizację często bardzo ryzykownych przedsięwzięć o charakterze innowacyjnym jest trudne bądź wręcz niemożliwe.

Małe przedsiębiorstwa przemysłowe w roku 2015 przeznaczyły najwięcej, bo aż 879,4 mln zł własnych zasobów na sfinansowanie przedsięwzięć innowacyjnych, z kolei najmniej w roku 2011 (520,8 mln zł), w którym to ich aktywność innowacyjna była najmniejsza. Natomiast średnie podmioty tego samego sektora w największym stopniu pokryły wydatki na innowacje z własnych środków finansowych w ostatnim analizowanym roku (3124,8 mln zł), natomiast w najmniejszym w roku 2014, mimo iż nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach sektora MSP ukształtowały się wówczas na najwyższym poziomie. Uwzględniając cały okres badawczy, w przypadku jednostek gospodarczych sektora przemysłu zatrudniających od 10 do 49 osób, udział własnych środków w finansowaniu innowacji wahał się od 36% w roku 2011 do 58% w roku 2016. Mimo iż w roku 2015 przedsiębiorcy na sfinansowanie przedsięwzięć innowacyjnych przeznaczyli prawie 880 mln zł własnych zasobów, w roku tym ich udział wynosił tylko 40%. Wynikało to przede wszystkim z wykorzystania w znacznie większym stopniu środków pochodzących z zagranicy,

głównie w postaci dotacji unijnych, które aż w 30% pozwoliły pokryć nakłady na innowacje małych przedsiębiorstw przemysłowych. Ponadto w roku 2015 do 433,5 mln zł zwiększyła się kwota kredytów bankowych (przez co ich udział wzrósł do 20%), z których sfinansowano realizowane przedsięwzięcia innowacyjne. Jednakże w roku następnym własne środki zdominowały pozostałe źródła finansowania. Mimo że ich kwota zmalała do 668,5 mln zł, przy zdecydowanie mniejszym wykorzystaniu kredytów bankowych (spadek o 60%) i środków pozyskanych z zagranicy (spadek aż o 88% w stosunku do roku poprzedniego), z własnych środków pokryto 58% nakładów poniesionych na innowacje przez tą grupę podmiotów. Natomiast uwzględniając jednostki gospodarcze sektora przemysłu zatrudniające od 50 do 249 osób, zauważa się zdecydowanie większe wykorzystanie własnych środków w finansowaniu innowacji, których udział z kwotą 3124,8 mln zł w roku 2016 wyniósł nawet 69%, natomiast rok wcześniej wynosił najmniej bo tylko 44% (przy kwocie 2491,1 mln zł). Kredyty bankowe i środki pozyskane z zagranicy to kolejne istotne źródła finansowania przedsięwzięć innowacyjnych średnich przedsiębiorstw przemysłowych, przy czym tutaj również, podobnie jak w przypadku wcześniej analizowanych podmiotów, w ostatnim badanym roku ich udział znacząco zmalał.

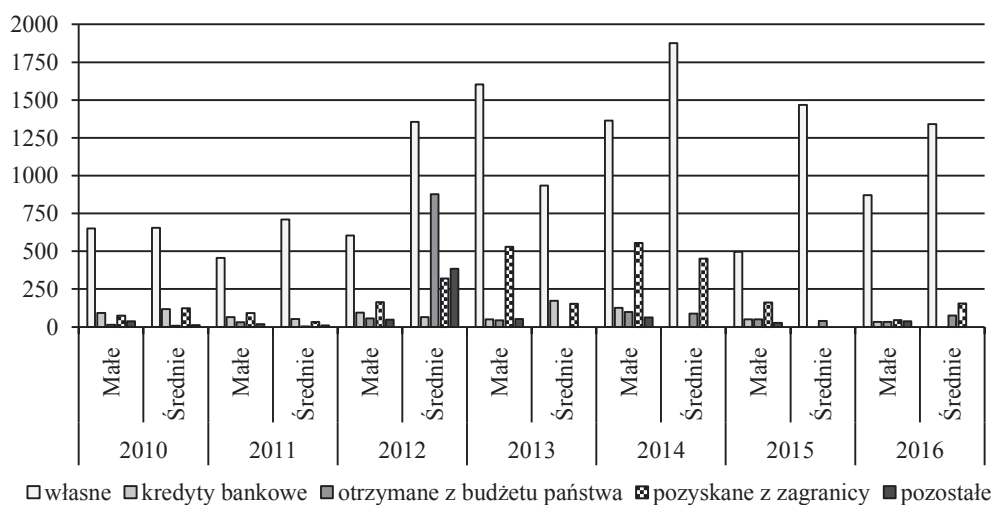

Rys. 2. Struktura źródeł finansowania innowacji w przedsiębiorstwach przemysłowych sektora MSP

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W przedsiębiorstwach sektora usług, zarówno małych, jak i średnich, również dominującym źródłem finansowania innowacji były środki własne, przy czym ich udział był znacznie większy niż w przypadku przedsiębiorstw przemysłowych. W usługowych jednostkach gospodarczych zatrudniających od 10 do 49 osób zasoby własne stanowiły od 62% w roku 2014 do aż 86% w ostatnim roku objętym badaniem, jednakże w roku 2013 na sfinansowanie innowacji przeznaczono 1603,6 mln zł

(kwota najwyższa). Należy jednak zaznaczyć, że w roku tym udział własnych zasobów finansowych wyniósł 70%, a 23% stanowiły środki pozyskane z zagranicy, co wynikało niewątpliwie z faktu, że wielu przedsiębiorców kończyło realizację projektów dofinansowanych środkami z funduszy UE przyznanych w ramach perspektywy finansowej 2007-2013. Małe przedsiębiorstwa usługowe nie pokrywały w dużym stopniu nakładów na innowacje z kredytów bankowych. Udział tego źródła finansowania wahał się od 2% w roku 2013 do 11% w pierwszym roku objętym badaniem, przy czym to w roku 2014 na pokrycie kosztów działalności innowacyjnej przeznaczono najwięcej środków pochodzących z kredytów bankowych (126,1 mln zł). Stosunkowo wysoki 10-, 11-procentowy udział tego źródła finansowania w latach 2010-2012 wynikał przede wszystkim ze znacznie niższych nakładów na innowacje w tym okresie, bowiem w roku 2013, w którym na działalność innowacyjną przeznaczono rekordowe 2278,6 mln zł, kredyty na poziomie 49,6 mln zł stanowiły zaledwie 2% wszystkich źródeł finansowania. Uwzględniając natomiast usługowe jednostki gospodarcze zatrudniające od 50 do 249 osób, można dostrzec, że w największym stopniu środki własne wykorzystano w roku 2014 – 1875 mln zł; duże zaangażowanie w działalności innowacyjnej środków pochodzących z dotacji unijnych spowodowało, że udział środków własnych wyniósł około 65%. W roku 2011 na innowacje przeznaczono w sumie 805,4 mln zł, z tego z własnych zasobów pokryto 88% tej kwoty. Niestety w latach 2014-2016 ze względu na konieczność zachowania tajemnicy statystycznej nie opublikowano danych dotyczących wykorzystania w działalności innowacyjnej kredytów bankowych, które w latach 2010-2013 stanowiły od 2% do 13%. W roku 2015 brakuje również danych dotyczących pozio-

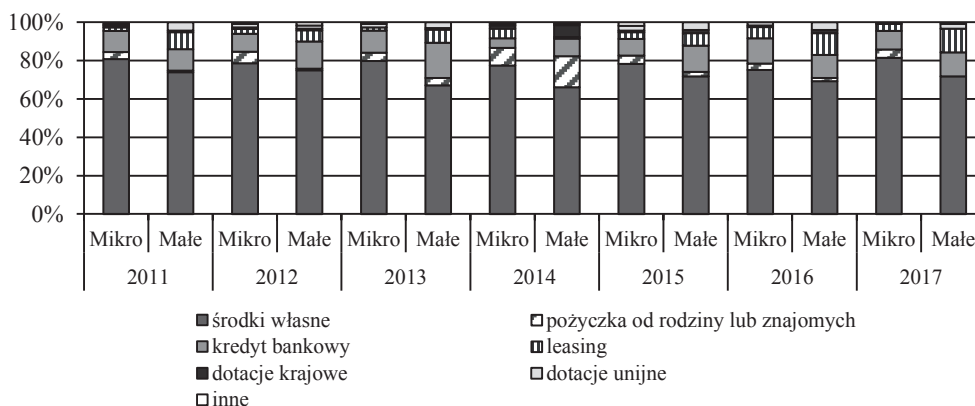

Rys. 3. Struktura źródeł finansowania innowacji w małych i średnich przedsiębiorstwach usługowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

mu środków pozyskanych z zagranicy, jednakże bazując na informacjach z pozostałych lat można wnioskować, że było to źródło znaczące, szczególnie w roku 2014, w którym z kwotą 452,9 mln zł stanowiło 16%. Specyficznym rodzajem pomocy państwa dla przedsiębiorstw chcących inwestować w nowe technologie jest także kredyt technologiczny, jednakże warunki jego uzyskania powodują, że nie jest on znaczącym źródłem pozyskiwania środków na innowacje.

Podobne wnioski wynikają z badań Banku PeKaO SA, obejmujących mikro- oraz małe przedsiębiorstwa. W badaniu dokonano jednak bardziej szczegółowego podziału źródeł finansowania obejmującego dodatkowo leasing oraz pożyczki.

Rys. 4. Struktura źródeł finansowania innowacji w mikro- i małych przedsiębiorstwach

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Z danych przedstawionych na rys. 4 wynika, że im mniejsze przedsiębiorstwo, tym częściej finansuje innowacje ze środków własnych. W mikropodmiotach ich udział wynosił od 89% w roku 2011 do nawet 93% w roku 2014, natomiast w małych jednostkach gospodarczych od 85% w roku 2011 do 90% w roku następnym. Drugim znaczącym źródłem finansowania były kredyty bankowe, jednakże tym razem ich udział był większy w małych przedsiębiorstwach i kształtował się na poziomie od 12 do 24%. Jedynie w roku 2014 większe znaczenie w finansowaniu działalności innowacyjnej obu grup podmiotów miały pożyczki od rodziny i znajomych. Na uwagę zasługuje jeszcze leasing, którego udział w mikroprzedsiębiorstwach z 2-3% w latach 2011-2013 zwiększył się ostatecznie do 7%, natomiast w małych jednostkach, z wyjątkiem roku 2014, w którym jego znaczenie było marginalne (zaledwie 1%), stanowił on średnio 8-10% wszystkich źródeł finansowania. W roku 2017 jego udział osiągnął poziom najwyższy, równy kredytom bankowym (15%). W najmniejszych podmiotach niewielkie znaczenie miały dotacje unijne, które stanowiły 1-3%, w małych ich udział był niewiele wyższy, bo wynosił 1-5%. Wynika to niewątpliwie z licznych obaw związanych z ubieganiem się o środki z budżetu UE oraz konieczności posiadania wkładu własnego.

5. Wnioski

Z przeprowadzonych badań wynika jednoznacznie, że najważniejszym źródłem finansowania działalności innowacyjnej w przedsiębiorstwach sektora MSP są środki własne, których dominacja wynika często z ograniczonego dostępu do zewnętrznych źródeł finansowania i wysokiego kosztu ich pozyskania. Nie bez znaczenia jest także niska skłonność właścicieli przedsiębiorstw do podejmowania ryzyka. Wielu przedsiębiorców wskazuje, że barierą w pozyskaniu środków finansowych z budżetu Unii Europejskiej są skomplikowane procedury przyznawania dofinansowania oraz często niejasne kryteria rozpatrywania wniosków. Co więcej, możliwość dofinansowania z funduszy unijnych wiąże się często z koniecznością zainwestowania własnych środków finansowych. Wsparcie przekazywane jest bowiem w formie refundacji poniesionych kosztów lub w postaci zaliczek. Przystępując zatem do realizacji projektu, należy zabezpieczyć środki pozwalające na pokrycie ponoszonych wydatków, które zostaną następnie zrefundowane. W praktyce oznacza to często konieczność skorzystania z kredytu bankowego, do którego dostęp nierzadko jest ograniczony. Banki, obawiając się nadmiernego ryzyka, niejednokrotnie z dystansem podchodzą do finansowania ryzykownych przedsięwzięć innowacyjnych realizowanych szczególnie przez przedsiębiorstwa sektora MSP. Wśród utrudnień w dostępie do kredytów bankowych należy niewątpliwie wymienić wymagane zabezpieczenia, wysokość stóp procentowych, zawłość procedur bankowych czy brak historii kredytowej.

Literatura

- Bank PeKaO, 2011-2017, *Raport o sytuacji mikro- i małych firm w Polsce*, https://www.pekao.com.pl/mis/raport_SME/?s,main,language=PL (25.04.2018).
- Głodek P., Gołębiowski M., 2006, *Finansowanie innowacji w małych i średnich przedsiębiorstwach – tom II*, DjaF, Warszawa.
- Griffin R.W., 2007, *Podstawy zarządzania organizacjami*, PWN, Warszawa.
- GUS, 2010-2016, *Nauka i technika*, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/nauka-i-technika> (12.04.2018).
- Targalski J. (red.), 2014, *Przedsiębiorczość i zarządzanie małym i średnim przedsiębiorstwem*, Difin, Warszawa.